

THE ANTONYMOUS MEANINGS OF SELF-SACRIFICE (A Comparative Analysis of Selfishness, Betrayal, and Treachery)

Otabek Makhsudjonov

*Director of the Ishoqxon Ibrat Museum in Memory of the Victims of Repression
Tashkent, Uzbekistan*

ABOUT ARTICLE

Key words: self-sacrifice, selfishness, betrayal, treachery, antonym, spiritual opposition, motivation, loyalty, Uzbek language, linguistic analysis.

Received: 11.02.26

Accepted: 12.02.26

Published: 13.02.26

Abstract: This article analyzes the antonymic system of the concept of “self-sacrifice” (fidokorlik) in the Uzbek language from both linguistic and spiritual perspectives. The main objective of the study is to identify the semantic, etymological, and functional differences between fidokorlik and its opposing terms — “selfishness,” “betrayal,” and “treachery.” The author examines the motivational (intention-related), practical (action-related), and ideological (belief-related) contrasts among these words, thereby revealing the multilayered meaning of fidokorlik in language and culture. The study is based on definitions from the “Explanatory Dictionary of the Uzbek Language,” examples from literary works, and a comparative semantic table for conceptual analysis. The findings demonstrate that fidokorlik does not have a single antonym; rather, depending on context, its opposition is expressed in three directions: “selfishness” (motivation), “betrayal” (personal loyalty), and “treachery” (ideological loyalty).

FIDOKORLIKNING ZID MA’NOLARI (Xudbinlik, xiyonat va sotqinlikning qiyosiy tahlili)

Otabek Maxsudjonov

*Is’hoqxon Ibrat – Qatag’on qurbonlari
Xotirasi muzeyi direktori
Toshkent, O‘zbekiston*

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: fidokorlik, xudbinlik, xiyonat, sotqinlik, antonim, maʼnaviy qarama-qarshilik, motivatsiya, sadoqat, oʻzbek tili, lingvistik tahlil.

Annotatsiya: Ushbu maqolada oʻzbek tilidagi “fidokorlik” tushunchasining antonimik tizimi lingvistik va maʼnaviy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi “fidokorlik”ning zid maʼnoli soʻzlari – “xudbinlik”, “xiyonat” va “sotqinlik”ning semantik, etimologik va funksional farqlarini aniqlashdan iborat. Muallif ushbu soʻzlar oʻrtasidagi motivatsion (niyatga oid), amaliy (harakatga oid) va mafkuraviy (gʻoyaviy) qarama-qarshiliklarni tahlil qilib, “fidokorlik”ning til va madaniyatdagi koʻp qatlamli maʼnosini ochib beradi. Maqolada “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”dagi taʼriflar, badiiy adabiyot namunalaridan misollar va qiyosiy-maʼnaviy jadval asosida konseptual tahlil oʻtkazilgan. Natijada, “fidokorlik”ning yagona antonimi yoʻqligi, balki u kontekstga koʻra uch yoʻnalishda — “xudbinlik” (motiv), “xiyonat” (shaxsiy sadoqat), “sotqinlik” (gʻoyaviy sadoqat) orqali ifodalanishi isbotlangan.

**АНТОНИМИЧЕСКИЕ ЗНАЧЕНИЯ САМОПОЖЕРТВОВАНИЯ
(Сравнительный анализ эгоизма, предательства и измены)**

Отабек Максуджонов

*Директор Музея памяти жертв репрессий “Исхокхон Ибрат”
Ташкент, Узбекистан*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: самопожертвование, эгоизм, предательство, измена, антоним, духовное противопоставление, мотивация, верность, узбекский язык, лингвистический анализ.

Аннотация: В данной статье анализируется антонимическая система понятия «самопожертвование» (фидокорлик) в узбекском языке с лингвистической и духовно-нравственной точек зрения. Основная цель исследования — выявить семантические, этимологические и функциональные различия между понятием «фидокорлик» и его противоположными значениями — «эгоизм», «предательство» и «измена». Автор рассматривает мотивационные (связанные с намерением), практические (связанные с действием) и идеологические (связанные с убеждениями) противопоставления между этими словами.

раскрывая многослойное значение «фидокорлик» в языке и культуре. В статье использованы определения из «Толкового словаря узбекского языка», примеры из художественной литературы и сравнительно-семантическая таблица для проведения концептуального анализа. В результате доказано, что «фидокорлик» не имеет одного единственного антонима; в зависимости от контекста его противопоставление проявляется в трёх направлениях: «эгоизм» (мотивация), «предательство» (личная верность) и «измена» (идеологическая верность).

Kirish. Tilda antonimlik hodisasi, ya'ni so'zlarning zid ma'noliligi, ko'pincha oddiy va aniq tushunchalar doirasida (masalan, issiq-sovuq, uzun-qisqa) yaqqol namoyon bo'ladi. Biroq, mavhum, ayniqsa, axloqiy-ma'naviy kategoriyalarga oid tushunchalarning zid ma'nosini topish murakkab lisoniy tahlilni talab etadi. Bunday so'zlar ko'pincha yagona, mukammal antonimga ega bo'lmaydi, aksincha, ularning ziddi bir necha ma'naviy o'qlar bo'yicha farqlanuvchi so'zlar tizimi orqali ifodalanadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi o'zbek tilidagi "fidokorlik" kabi yuksak axloqiy tushunchaning antonimik qatorini aniqlash, uning asosiy zid ma'noli so'zlari – "xudbinlik", "xiyonat" va "sotqinlik"ning til va ma'no xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Tahlil davomida ushbu so'zlar o'rtasidagi motivatsion, harakatga asoslangan va mafkuraviy qarama-qarshiliklar atroflicha o'rganiladi. Tadqiqotning asosiy manbalari sifatida "O'zbek tilining izohli lug'ati"ning Izoh.uz kabi nufuzli onlayn platformalarda keltirilgan ma'lumotlari xizmat qiladi.[1]

"Fidokorlik" tushunchasining zid ma'nolarini tahlil qilishdan avval, uning o'z til mohiyatini, so'z – ma'no va shakl – kelib chiqish tuzilishini chuqur anglash zarur. Bu so'zning ma'no qatlamlari uning antonimlarini belgilashda asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi.

"O'zbek tilining izohli lug'ati"ga ko'ra, "fidokorlik" so'zining o'zagi bo'lgan "fidokor" sifati quyidagicha ta'riflanadi: "Biror kimsa, narsa yoki e'tiqod uchun o'z jonini fido qiladigan; cheksiz sadoqatli, fidoyi".[2] Ushbu ta'rif so'zning ma'no tarkibidagi uchta asosiy komponentni ajratib ko'rsatadi: qurbonlik (o'zini fido qilish), sadoqat (cheksiz vafodorlik) va bag'ishlov (fidoyilik). Bu sifat inson xarakteriga beriladigan yuksak baho sifatida qo'llaniladi. Masalan, Pirmqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" asaridagi "Boburjon, sizning dilingiz beg'ubor, siz nodir iste'dodli fidokor yigitsiz!"[2] misrasi bu so'zning shaxsga nisbatan ijobiy ma'naviy yukini yaqqol namoyon etadi.

“Fidokorlik” soʻzining tuzilishi uning maʼno qatlamlarini ochib berishda muhim ahamiyatga ega. Soʻz uchta mustaqil maʼnoli elementdan tashkil topgan:

“Fido”: Bu oʻzak arab tilidan oʻzlashgan boʻlib, “qurbonlik”, “oʻzini bagʻishlash” yoki “toʻlov” maʼnolarini anglatadi. Bu tushunchaning kelib chiqishi yuksak maqsad yoʻlida qimmatli narsadan voz kechish fazilat hisoblangan madaniy kontekstga borib taqalishini koʻrsatadi.

“-kor”: Fors tilidan kirib kelgan ushbu qoʻshimcha ish-harakat bajaruvchisini, yaʼni “qiluvchi”, “etuvchi” maʼnosini bildiradi. Bu element mavhum qurbonlik gʻoyasini faol, amaliy harakatga aylantiruvchi muhim vositadir. Natijada, “fidokor” – shunchaki fido boʻlishga tayyor odam emas, balki bu ishni amalda bajaruvchi shaxsdir.

“-lik”: Oʻzbek tiliga xos boʻlgan bu qoʻshimcha mavhum ot yasab, holat, sifat yoki xususiyatni ifodalaydi. Shunday qilib, “fidokorlik” – bu fidokor shaxsning oʻzi emas, balki unga xos boʻlgan xislat, yaʼni oʻzini qurbon qilish fazilatidir.

Bu soʻzning tarkibiy qismlari – arabcha (“fido”), forsha (“-kor”) va turkiy (“-lik”) – oʻzbek tilining va madaniyatining tarixiy sintezini aks ettiruvchi tilshunoslikka oid yodgorlikdir. Islomiy-arabcha tushunchaning fors adabiy-maʼmuriy anʼanalari orqali amaliyotga tatbiq etilishi va soʻngra turkiy til tizimida mavhum fazilat sifatida toʻliq oʻzlashtirilishi oʻzbek madaniy kimligining shakllanish jarayonini lingvistik darajada koʻrsatib beradi.

Oʻzbek adabiyotida “fidokorlik” tushunchasi yuksak axloqiy-maʼnaviy ideal sifatida muhim oʻrin tutadi. U koʻpincha qahramonlik, vatanparvarlik va ilohiy ishq bilan bogʻliq holda tasvirlanadi. Masalan, Sobir Sayqaliyning “Ravzat ush-shuhado” (“Shahidlar bogʻi”) asarida “Alloh yoʻlida fidokorlik koʻrsatgan shaxslar hayoti” markaziy mavzu sifatida yoritiladi.[3] Bu “fidokorlik” tushunchasining diniy va qahramonlik rivoyatlarida chuqur ildiz otganini, shahidlik va mustahkam eʼtiqod kabi tushunchalar bilan uzviy bogʻliqligini tasdiqlaydi.

Agar “fidokorlik” oʻzgalar manfaati uchun harakat qilish boʻlsa, uning motivatsion oʻqdagi eng toʻgʻri antonimi “xudbinlik” hisoblanadi. Bu soʻz harakatning oʻziga emas, balki uning ortida turgan niyat va ragʻbatga qarama-qarshidir.

“Xudbinlik” soʻzi “oʻzini yoki oʻz manfaatini hammadan ustun qoʻyuvchi” shaxs yoki xislatni ifodalaydi.[4] Bu soʻzning kelib chiqishi uning falsafiy mohiyatini ochib beradi. U forsha “xud” (oʻz, shaxs) va “bin” (koʻruvchi, qarovchi) soʻzlarining birikmasidan hosil boʻlgan boʻlib, soʻzma-soʻz tarjimada “oʻzini koʻruvchi” degan maʼnoni anglatadi.[4] Bu oddiygina oʻz manfaatini oʻylash emas, balki dunyoni faqat oʻz nuqtai nazaridan koʻrish, oʻzgalarning mavjudligini va manfaatlarini tan olmaslik kabi kognitiv cheklanganlikni ham anglatadi. Bu

“o‘zini ko‘rish” holati “fidokorlik” uchun zarur bo‘lgan empatiya, ya’ni o‘zganing holatini his qila olish qobiliyatining to‘liq teskarisidir.

“Fidokorlik” o‘z tabiatiga ko‘ra boshqalar manfaatiga qaratilgan, ya’ni o‘zgalarga yo‘naltirilgan bo‘lib, uning asosiy harakatlantiruvchi kuchlari sevgi, sadoqat yoki burch hissidir. “Xudbinlik” esa mutlaqo ego-sentrik, ya’ni faqat o‘z “men”iga qaratilgan bo‘lib, shaxsiy manfaat uning yagona mezonidir.[5] Diniy va axloqiy manbalarda “xudbinlik” “kekkayish va manmansirash”ga, jamiyatga zarar keltiruvchi illatlarga olib boruvchi qoralangan sifat sifatida tasvirlanadi.[6] Bu so‘zning rus tilida “egoist” so‘zi bilan tarjima qilinishi[4] uning g‘arb falsafasidagi egoizm tushunchasi bilan tushunchaviy jihatdan mos kelishini tasdiqlaydi.

Izoh.uz saytida keltirilgan misol bu so‘zning qo‘llanilishini yaqqol ko‘rsatadi: “Nodirning yuragi-da nomus o‘ti, yigitlik lafzi, oriyatidan ko‘ra xudbinlik, o‘jarlik ustun turadi”. [7] Bu yerda “xudbinlik” nomus, oriyat kabi yuksak fazilatlarni bosib ketuvchi salbiy xarakter xususiyati sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu o‘z fazilatlari uchun maqtovg‘a sazovor bo‘lgan “fidokor” obrazining mutlaqo teskarisidir.

Agar “xudbinlik” “fidokorlik”ning motiviga zid bo‘lsa, “xiyonat” va “sotqinlik” uning amaliyotiga, xususan, sadoqat harakatiga zid tushunchalardir. Bu ikki so‘z o‘rtasida ma’no va qo‘llanish doirasi bo‘yicha aniq farqlar mavjud.

“Xiyonat” so‘zi keng ma’noda ishonchni poymol qilishni anglatadi. Uning asosiy ma’nosi “ahdni buzmoq, ishonchni suiste’mol qilmoq, va’daga vafosizlik” kabi harakatlarni o‘z ichiga oladi.[8] Bu so‘z “omonat” tushunchasining to‘g‘ridan-to‘g‘ri antonimi hisoblanadi. Bu bog‘liqlik “Omonatga xiyonat qilma”[9] maqolida va “Xiyonat omonatdorlikning ziddi (antonimi)dir”[10] degan ta’rifda aniq ko‘rsatilgan. “Xiyonat”ning qo‘llanish doirasi juda keng bo‘lib, u shaxsiy munosabatlardagi vafosizlikdan tortib, professional burchga bepisandlik va umumiy va’dalarni buzishgacha bo‘lgan holatlarni qamrab oladi.[9]

“Sotqinlik” xiyonatning yanada og‘irroq va maxsus bir ko‘rinishidir. U “inson uchun umumiy bo‘lgan tamoyillarga, milliy manfaatlarga sadoqatni buzib, dushman tomonga o‘tish, unga sirni oshkor etish” sifatida ta’riflanadi.[11] Bu ta’rif sotqinlikning shaxsiy munosabatlar doirasidan chiqib, millat, vatan yoki g‘oya kabi yirik jamoaviy qadriyatlarga qarshi qaratilgan harakat ekanini ko‘rsatadi. Ikki so‘z o‘rtasidagi pog‘onaviy munosabat “sotqinlik xiyonatning bir ko‘rinishidir”[11] degan jumla orqali aniq belgilanadi.

Shunday qilib, “sotqinlik” vatanparvarlik yoki mafkuraviy “fidokorlik”ning eng keskin antonimi sifatida namoyon bo‘ladi. O‘z yurti uchun “fidokorlik” ko‘rsatgan shaxs qahramon bo‘lsa, “sotqinlik” qilgan shaxs xoin sanaladi. Bu tushunchalar jamoaviy sadoqat kontekstida bir-

biriga mutlaqo ziddir va “sotqinlik” “ma’naviy jinoyat” sifatida baholanadi.[11] O‘zbek tilida umumiy xiyonat va yuksak darajadagi mafkuraviy xoinlik (sotqinlik) o‘rtasida aniq tilshunoslikka oid farqning mavjudligi, madaniy qadriyatlar tizimida shaxsiy xatolar va jamiyatga qarshi jinoyatlar o‘rtasida chegara qo‘yilishini aks ettiradi.

“Fidokorlik”ning zid ma’noli so‘zlarini to‘liq anglash uchun ularning o‘zaro munosabatini, motivatsiya va harakat aloqadorligini hamda matn muhitida qo‘llanish chegaralarini aniqlashtirish lozim.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, “xudbinlik” (motiv) ko‘pincha “xiyonat” va “sotqinlik” (harakat)ning psixologik ildizi bo‘lib xizmat qiladi. Odatda, inson biror tamoyil tufayli emas, balki shaxsiy manfaat, ya’ni “xudbinlik” sababli ishonchga yoki vatanga xiyonat qiladi. Shu tariqa, motivatsion antonim (“xudbinlik”) harakatga asoslangan antonimlar (“xiyonat”, “sotqinlik”) bilan sabab-oqibat zanjirida bog‘lanadi va “fidokorlik”ka qarshi yaxlit bir tizimni hosil qiladi.

Har bir antonimning qachon va qanday holatda qo‘llanilishi quyidagi misollarda yaqqol ko‘rinadi:

1-holat: Hayotini kasallikka davo topishga bag‘ishlagan olim fidokorlik ko‘rsatadi. Uning tadqiqotini o‘g‘irlab, o‘z nomidan e’lon qilgan hamkasbi esa xudbinlik (motiv) bilan harakat qiladi va o‘z hamkasbiga hamda ilmiy ishonchga nisbatan xiyonat (harakat) qilgan bo‘ladi.

2-holat: O‘z safdoshlarini himoya qilish uchun jonini fido qilgan askar fidokorlik namunasidir. Davlat sirlarini pul evaziga dushmanga sotgan askar esa sotqin hisoblanadi. Uning bu harakati o‘z vataniga qarshi xiyonatning eng og‘ir shakli bo‘lib, bu qilmishining asosiy motivi xudbinlik (shaxsiy boylik orttirish) bo‘ladi.

Qiyosiy-ma’naviy jadval

Quyidagi jadvalda “fidokorlik” va uning asosiy antonimlarining qiyosiy tahlili umumlashtirilgan.

So‘z	Asosiy ma’nosi	So‘zning kelib chiqishi	Qarshilik yo‘nalishi	Asosiy motivatsiya	Harakat doirasi	Sifat
Fidokorlik	O‘zgalar uchun o‘zini fido qilish	Arabcha/Forscha (qurbonlik qiluvchi)	Boshqalarga yo‘naltirilganlik	Altruizm ¹ , sadoqat, mehr	Shaxslararo, ijtimoiy, g‘oyaviy	Fazilat

Xudbinlik	Shaxsiy manfaatlar-ni birinchi o'ringa qo'yish	Forscha (o'zini ko'ruvchi)	O'ziga yo'naltiril-ganlik	Shaxsiy manfaat	Shaxsiy	Illat
Xiyonat	Ishonch yoki va'dani buzish	Arabcha (aldov, buzish)	Sadoqat Ishonch	Manfaat, qasos	Shaxslararo, professio-nal	Illat
Sotqinlik	Jamoa yoki vatanga xoinlik qilish	Turkiy (sotqinlik holati)	Kollektiv Sadoqat	Manfaat, qo'rquv	Ijtimoiy, siyosiy, milliy	Og'ir jinoyatillat

Xulosa. O'tkazilgan tahlil natijasida shuni xulosa qilish mumkinki, o'zbek tilida “fidokorlik” tushunchasi yagona, monolit antonimga ega emas. Uning zid ma'nosi kontekstga bog'liq holda bir necha so'z orqali ifodalanadi va bu so'zlar uchta asosiy qarama-qarshilik o'qi bo'yicha farqlanadi:

1. Motivatsion zidlik: “Xudbinlik” – fidokorlikning boshqalar manfaatini ko'zlovchi niyatini inkor etadi.
2. Shaxslararo harakat zidligi: “Xiyonat” – shaxsiy sadoqat va ishonchga asoslangan harakatni inkor etadi.
3. Jamoaviy harakat zidligi: “Sotqinlik” – millat, vatan yoki g'oyaga bo'lgan sadoqat harakatini inkor etadi.

Eng to'g'ri antonimni tanlash “fidokorlik”ning aynan qaysi jihati (niyati, shaxsiy sadoqati yoki jamoaviy burchi) inkor etilayotganiga bog'liq. Bu holat o'zbek tilining leksik boyligini, murakkab axloqiy-ma'naviy tushunchalarni nozik farqlay olish imkoniyatini yaqqol namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Izoh.uz — O'zbek tilining izohli lug'ati, <https://izoh.uz/>
2. fidokor — Izoh.uz — O'zbek tilining izohli lug'ati, <https://izoh.uz/word/fidokor>
3. (Pdf) sobir sayqaliy asarlarida poetik ko'lam va badiiy san'atlarning o'rni - ResearchGate,

https://www.researchgate.net/publication/389605849_sobir_sayqaliy_asarlarida_poetik_ko'lam_va_badiiy_sanatlarning_o'rni

4. xudbin - Vikilugʻat, <https://uz.wiktionary.org/wiki/xudbin>
5. Xudbinlikdan saqlanaylik - Aniq.uz, <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/xudbinlikdan-saqlanaylik>
6. Xudbinlik - Oyina.uz, <https://oyina.uz/uz/teahause/2515>
7. xudbinlik — Izoh.uz — Oʻzbek tilining izohli lugʻati, <https://izoh.uz/word/xudbinlik>
8. Xiyonatgacha xiyonatlar - ahlisunna.uz, <https://ahlisunna.uz/xiyonatgacha-xiyonatlar/>
9. xiyonat — Izoh.uz — Oʻzbek tilining izohli lugʻati, <https://izoh.uz/word/xiyonat>
10. XIYONAT NIMA? | Turkiston, Siyosat, Saqofat, Tahlillar, Yangiliklar, Musulmonlar, <https://lotin.turkiston.biz/2020/06/25/xiyonat-nima/>
11. Sotqinlik - Oyina.uz, <https://oyina.uz/uz/teahause/2282>.